

4. Моляко В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К., 1991.
5. Моляко В. А. Концепция творческой одаренности / В. А. Моляко // Первые международные научные Ломовские чтения. – М., 1991. – С. 102-104.
6. Моляко В. А. Процесс творческой деятельности / В. А. Моляко // Мат-лы II Международных Костюковских чтений. – Киев, 1994.
7. Пригожин И. Р. От существующего к возникающему / И. Р. Пригожин. – М., 1985.
8. Проблемы психологии творчества. – Вып. 3. – М., 1986.
9. Синергетика. Сб. статей. – М., 1984.
10. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М., 1980.

УДК 159.9:-056.45

Валентин Рибалка,
м. Київ

ТВОРЧЕ СПРИЙМАННЯ СТАРШОКЛАСНИКАМИ ОДНОЛІТКІВ, ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статье освещаются исторические, теоретические и методологические аспекты проблемы творческого восприятия старшеклассниками сверстников, которые корреспондируют с проблемой развития одаренности личности учащейся молодежи и образуют новые направления ее постановки и разрешения.

Ключевые слова: творческое восприятие, старшеклассники и сверстники, развитие одаренности личности, историко-теоретический и методологический анализ.

The article highlights historical, theoretical and methodological aspects of peers creative perception by high school students, which correspond to the problem of giftedness development of students' personality and form new directions for its setting and resolution.

Key words: creative perception, high school students and peers, personality giftedness development, historical and theoretical analysis, methodological analysis.

Тема дослідження визначається необхідністю формування в обдарованій молоді властивостей творчої особистості, здатної творчо адаптуватися до постійно змінюваних реалій суспільного середовища з метою виживання і самореалізації, готовності до творчого сприймання інформації в умовах її дисгармонійної подачі чи презентації, коли одна сторона може бути представлена з дефіцитом суттєвих ознак, а інша – з надлишком несуттєвих ознак тощо. Це стосується творчого сприйняття людини людиною, в ході якого

виникає потреба точного, об'єктивного розуміння сутності людини, її дійсних намірів, властивостей, дій тощо. Потреба особливо загострюється, коли йдеться про обдаровану учнівську молодь з її недосвідченістю, довірливістю, вірою в одні цінності, тоді, як сама дійсність, навіть, зовнішній вигляд людини, часто маскується з метою дезорієнтації, свідомого введення в оману тощо. Звичайно, з цього несподіваного боку проблема сприймання обдарованими старшокласниками однолітків може постати, як можливий фактор сприяння розвитку обдарованості і загроза її втрати молоддю.

Ці та інші факти частішають, на думку академіка В. Моляко, в умовах системної кризи, що охопила нашу країну і кожного громадянина. Це викликає необхідність врахування людського фактору з першої зустрічі та контакту з людиною, першого акту сприймання її зовнішнього вигляду тощо. Але юна людина може вносити у сприймання людського оточення свої помилки і неточності. Учнівську молодь необхідно знайомити, вчити способам об'єктивного, творчого, точного сприймання оточуючих, зокрема, однолітків, щоб правильно оцінювати детермінанти їх поведінки у перші хвилини зустрічі, знайомства, старту діалогу, спілкування, співпраці, виявлення кращих рис, характеру, ознак обдарованості тощо. Адже таке сприймання виступає не як окремий акт, а неперервний потік сприймань, що змінюють одне одного.

Необхідно також враховувати, що сприймання людиною іншої втягує у перебіг не тільки індивідуальну, але й соціальну інформацію. На цей процес впливають різноманітні соціальні, освітні, культурні, сімейні, групові, особистісні чинники. Сприймання людиною людиною статистично є поширеною формою перцептивного процесу, але при цьому – недостатньо вивченою.

Від перебігу цього типу перцептивного процесу залежать інші види сприймання. У соціокультурному плані сприймання людини людиною виступає первісним соціокультурним перцептивним явищем, що визначає, детермінує наступну інтелектуальну діяльність людини. Адекватність, точність, висока якість творчого сприймання людини людиною може причиново-наслідково визначити якість наступних перцептивних та інших інтелектуальних процесів, інших видів сприймань, мислення, уяви, уявлення, пам'яті, уваги тощо. Тобто, у вихідній ланці пізнавальних процесів міститься явний, але неочевидний резерв покращення когнітивної, творчої, продуктивної діяльності людини і суспільства.

З іншого боку, врахування цієї обставини у віковому та педагогічному плані може дати додаткові можливості для вдосконалення навчальної та трудової діяльності особистості на наступних етапах життєвого шляху.

Якщо розглядати сприймання людини людиною, як складову цілісного процесу спілкування, можна знайти її специфіку і навпаки – глибше і повніше розкрити особливості міжособистісної комунікації. Так, сприймання людини людиною кореспондує з процесами афіліації, комунікації (як обміну інформацією), соціальною перцепцією (тобто розуміння людиною людини), інтеракцією (взаємодією та утворенням спільнот), атракцією (емоційним компонентом спілкування).

Сприймання людиною людини не завжди проходить в ідеальних умовах, навпаки, останні частіше є складними, дисгармонійними, викривленими, відбуваються в ситуації депривації інформації, маскуванню, або свідомої дезінформації, підміни, обману тощо. Комунікативний характер соціальної перцепції тісно і складним чином переплітається з інтелектуальною перцепцією, що включає акти творчості для зняття дезінформації, де-маскування, відтворення того, чого не було в актах перцепції. Перцептивний процес (соціальний, інтелектуальний) включає не тільки репродуктивні, а й творчі уявні компоненти. Предметом творчого пізнання однією людиною іншої можуть виступати мотиви поведінки, риси характеру, наявний досвід, інтелект, психофізіологія людини. До цього додається ще й дефіцит часу на сприймання і прийняття рішення, надлишок фонові інформації, з якої необхідно витягувати актуальне, а об'єкт сприймання виступає як суб'єкт, який може допомагати його реалізації і заважати кращому його розумінню і намагається сприйняти партнера по спілкуванню.

Академік В. Моляко подає робоче визначення сприймання, за яким воно визнається цілісним когнітивним процесом, де фіксується, оцінюється й інтерпретується об'єктивна реальність в різних її модифікаціях, результатом чого є побудова конкретного перцептивного образу. Тобто сприймання має розглядатись як домінуюча функція, взаємопов'язана з іншими психічними функціями (пам'ять, мислення тощо). Творче сприймання – процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, що в більшій чи меншій мірі видозмінює, своєрідно модифікує предмети та явища об'єктивної реальності.

У перебіг сприйняття включаються процеси мислення, уяви, пам'яті, уваги, інтелектуальні установки та почуття, в цілому особистість. Отже, творче сприйняття має особистісний характер. Тому доцільно використовувати стратегії творчої діяльності, як особистісні утворення і засоби побудови образу людини.

У ході пошуку методологічних засад дослідження творчого сприймання необхідно враховувати обставини. Генетично первісною необхідно вважати те, що сенсорно-перцептивні враження про людину – багатші, перші – починаються з сенсорного відчуття, сприймання найближчої для дитини істоти – матері, яке відбувається ще в період виношування в її череві і тому сприйняття людини людиною є первісною формою перцепції. Ми до сьогодні не знаємо які підвалини перцептивного процесу закладаються в дитині в пренатальний і постнатальний період.

Ще однією обставиною формування творчого сприйняття є те, що воно має вірогідний характер і суб'єкт сприймання повинен співпрацювати з об'єктом сприймання в ситуації недостатньо точної інформації про нього. Це може породжувати помилковість, неефективність, руйнівний характер спільної навчальної, трудової, професійної діяльності. Її результати також можуть бути протилежними очікуваним за умов скритої дезінформації, обману, підміни дійсного уявним, завдяки певним прийомам утворення іміджу.

Сформована в процесі неоднозначного, вірогідного, неповного, уявного сприймання схема образу людини, з якою суб'єкт виходить на спільну діяльність, потребує

формування відповідних або неадекватних впливів: на людину, себе, колектив, суспільство. В цьому містяться сприятливі або несприятливі фактори розвитку обдарованості дитини.

Складність обраної проблеми вимагає звернення до результатів конкретних вітчизняних та зарубіжних досліджень соціальної перцепції. Багато інформації викладено у спеціальній літературі по сприйманню людини людиною, зокрема у працях: Р. Люке «Фізіогноміст: Визначення характеру людини за обличчям» [6], Ж. Ніренберг і Г. Калеро «Як читати людину ніби-то книгу (в іншому перекладі цієї назви – особистість)» [9], А. Штангль «Мова тіла» [9], А. Піз «Мова рухів тіла: як читати думки інших за їх жеста-ми» [11], Л. Жалпанова, «Як читати людину. Розшифровка міміки і жестів» [5], Є. Головаха і Н. Паніна «Психологія людського взаєморозуміння» [5], С. Смирнов «Психологія образу: проблема активності психічного відображення» [13], В. Маценко «Імідж: психологія створення» [8], В. Татенко «Соціальна психологія впливу» [17], В. Петренко. «Основи психосемантики» [9] та ін.

Так, Р. Люке звертається у своїй праці до виданої ще 1741 року роботи І. Лафатера «Фізіогномічні уривки для сприяння науці пізнання людини» та його послідовника І. Галя, як автора «Учення про френологію». Ці праці викликали у сучасників подив, прийняття, ворожість до себе. Р. Люке спробував поєднати у своїй праці системи І. Лафатера і Галля, виділивши, з точки зору сучасної науки те, що заслуговує на увагу, відкинувши позанаукові спекуляції. Його дані мають історичний інтерес, як пролегомени до наукової постановки проблеми сприймання людиною людини [6].

Аллан Піз вважає метою своєї відомої праці «навчити читача розпізнавати власні невербальні сигнали і продемонструвати читачу, як люди спілкуються з їх допомогою..., дати читачеві більш глибоке уявлення про те, як проходить комунікація між людьми, щоб вона могла краще розуміти інших і себе. Якщо ми будемо розуміти механізм дії будь-якого явища, нам легше буде управляти цим явищем. Відсутність знань і розуміння сприяє появі страху й упередження проти цього явища... Знання та навички невербальної комунікації допоможуть зробити кожен зустріч з іншою людиною допитливим експериментом» [11].

Л. Жалпанова поділяє думку сучасних вчених про те, що «здатність читати чужі думки за мімікою і жестами властива всім людям. Сукупність зовнішніх ознак, від виразу обличчя і спрямованості погляду до прийнятої пози, допомагає здогадатися про почуття та наміри інших людей.

Під час спілкування, окрім проголошення фраз, людина робить масу помітних або ледве помітних жестів, що також виражають її точку зору. Її співбесідник сприймає їх на підсвідомому рівні, але частіше свідомість не піддає їх раціональному аналізу. Разом з тим, вивчення цієї німої мови допоможе читати між рядків скриту інформацію» [5].

Про цей аспект проблеми Дж. Ніренберг і Г. Калеро роблять зауваження: «Якщо жести читаються тільки несвідомо, то і висновки з них робляться також несвідомо. Про це писав ще З. Фрейд... Ці несвідомі реакції стають неперевіреними фактами, на які ми відповідаємо, наприклад, на уявний ворожий жест видаємо таку ж відповідь. Як свідомі

істоти, ми повинні набути здатність оцінювати більшість стимулів раніше, ніж відповідати на них. Тоді можемо прочитати власні жести, попереджаючи реакцію співбесідника, а його неприємні для сприйняття реакції, можуть бути визначені лише фізичними особливостями, як паралічем иощо. Таким чином, жести мають бути продумані (усвідомлені) до підсвідомості» [9].

А. Штангль доповнює думку попередніх авторів наступним спостереженням: «наша особистість, індивідуальна самість виходить далеко за межі того, що наше усвідомлене мислення, свідоме «Я» може розпізнати і зрозуміти. Ті, хто в переоцінці власного інтелекту, що сьогодні звичне для багатьох, свідомо обмежується тільки визнанням того, що тільки інтелект, який охоплює сутність, накладає на себе обмеження, що не досягає той, хто дивиться ширше» [9].

У зв'язку з цим, поле даних з проблеми сприймання людиною людини може бути презентоване змістом монографічного збірника «Психологія міжособистісного пізнання», опублікованого у 1981 року за редакцією О. Бодальова [12]. Він включав численні дані щодо теоретичних проблем психології пізнання людиною людини, характеристики феноменів, механізмів, закономірностей психології міжособистісного пізнання та практичні проблеми психології пізнання людьми одне одного.

При цьому авторами збірника докладно розглянуто в теоретичному плані стан і завдання розробки проблеми психології пізнання людьми інших людей (О. Бодальов), проблеми соціальної перцепції в історичній психології (І. Білявський), питання сприймання людини, як вплив на її поведінку, в межах розробки інтерсуб'єктного підходу (А. Харащ); проблеми зворотнього зв'язку в системі сприймання людини людиною (М. Арутюнян, Л. Петровська).

У контексті вивчення феноменів, психологічних механізмів та закономірностей пізнання людьми одне одного проаналізовано: фактори успішності впізнавання емоційних станів за виразом обличчя (В. Лабунська); питання взаємозумовленості пізнання людьми та самопізнання у конфліктній ситуації (М. Крогіус); трикомпонентна структура міжособистісної взаємодії (М. Обозов); функції та механізми ідентифікації у внутрішньогрупповому міжособистісному спілкуванні (Р. Кричевский, О. Дубовська); емпатійні переживання молодших школярів (Т. Гаврилова); теорія атрибуції у зарубіжній соціальній психології (В. Трусов).

У цьому ж збірнику виділено і вивчено прикладні аспекти проблеми психології пізнання людьми одне одного, такі як: психолого-педагогічні аспекти проблеми взаєморозуміння між людьми (С. Кондратьєва); професійні особливості першого враження у міжособистісному пізнанні (О. Кукосян); деякі питання міжособистісного пізнання у сім'ї (І. Федотова); психічна патологія, як модель для вивчення імпресивної діяльності (Є. Бажан, Т. Корнева); психологічні труднощі спілкування осіб з косметичними дефектами (К. Шафранська).

Проблему формування образу людини в ході міжособистісного пізнання доцільно розглядати у більш широкому теоретико-експериментальному контексті породження

образу світу людини, дослідження якого проводилося у вітчизняній психології. Так, у працях російського психолога, доктора психологічних наук, професора факультету психології Московського державного університету імені М. В. Ломоносова Сергія Дмитровича Смирнова (автор цієї статті проводив в період свого студентства експерименти в межах виконання дипломного проекту з проблеми впізнавання, див. у 16, с. 169) доведено, що процес побудови образу необхідно розглядати «не як такий, що починається з впливу зовнішньої стимуляції на органи почуттів людини, а, як процес, початковою ланкою якого у функціональному плані, є система пізнавальних гіпотез, що неперервно генеруються суб'єктом стосовно зовнішнього оточення.

Цілісна система таких гіпотез, що будуються на різних рівнях, і складає образ світу людини, що зробив головний внесок у процес формування образу предмету або явища (людини також – Р. Люке), виступаючи в якості вихідного пункту і результату окремого пізнавального акту. Такі функції образу світу роблять його участь у процесі психічного відображення реальності більш важливою формою прояву пізнавальної активності суб'єкта, що перетворює вищі рівні психічного відображення на справжню предметну діяльність» [16].

С. Смирнов переконаний, що «тільки розуміння образу світу як такого, що має соціальну та діяльну природу, дозволяє інтерпретувати психічний образ, як результат діяльності суб'єкта і, водночас, як форму відображення об'єктивної реальності. У сучасній психології і філософії стверджується погляд на процес відображення, як процес породження, що не є довільним (спонтанним – Р. Люке) конструюванням.

Подібна конструктивна активність, як відмічає Б. Ломов, розуміється як не пов'язана з відображенням, і закони відображення вступають в силу тільки на заключному етапі зіставлення отриманого продукту з реальним об'єктом... З нашої точки зору (С. Смирнова – Р. Люке), попереднє конструювання пізнавальної гіпотези, як основи образу, є також відображенням. Це не пряме відображення сьогохвилинного оточення, а відображення глибинних та суттєвих закономірностей об'єктивної реальності, що опосередковане знаннями і засобами, здобутими в індивідуальному досвіді та в культурно-історичному процесі. Пізнавальна діяльність заміщує практичну діяльність колективного суб'єкта, результати якої повинні входити у «тканину» будь-якого пізнавального акту» [16].

Отже, з цієї загально-психологічної точки зору соціальна перцепція виступає, як конструктивний пізнавальний процес, важливою стороною якого є конструювання гіпотез, як основи образу людини.

Заслуговує на увагу позиція у цьому питанні відомих українських психологів, як Є. Головаха і Н. Паніна, які у згадуваній вище праці накреслили шлях розуміння іншого, який веде від стереотипу до еталону через різні кола спілкування та рівні розуміння у процесі слухання, почування і розуміння [4]. Цей шлях є певним алгоритмом сприймання людиною людини. Автори роблять акцент на тому, що в ході окресленого ними процесу, необхідно долати бар'єри, перепони, що заважають зрозуміти людину при першо-

му контактi. Iнакше кажучи, розумiння людини людиною пов'язане з доданням суперечок, розв'язанням проблемних ситуацiй i завдань, тобто, носить як репродуктивний, так i продуктивний, творчий характер.

Автори дивуються, як люди розумiють одне одного в умовах, коли їх роздiляє розмiття бар'єрiв спiлкування, наприклад, стереотипiв, як «некритично сприйнятих i перетворених в особисту оцiночну норму загальноприйнятих суджень, що є результатом життєвої мудростi спiльноти» [4].

Стереотипи долаються постiйною працею, невтомною роботою розуму i душі, завдяки чому «вiдбувається розвиток особистостi, в процесi якого, на змiну стереотипам в оцiнцi iншої людини, приходиться особистiсний еталон» [4].

Є. Головаха i Н. Панiна висувають важливе положення про те, що «суть стереотипу, як способу сприймання i оцiнки людей, полягає в тому, що судження про особливостi особистостi iншого виносяться на основi формальних характеристик (стать, вiк, рiвень освiченостi, професiя, посада, мiсце роботи, нацiональнiсть, сiмейний статус тощо). Особистiсний же еталон оцiнки людей є морально-психологiчною моделлю – iдеал моральних, iнтелектуальних, естетичних якостей, з якими людина порiвнює поведiнку i вчинки кожного, з ким вступає у спiлкування. Iндивiдуальнiсть iншого, при цьому, оцiнюється у поiвняннi з власними iнтелектуальними та естетичними критерiями i ця оцiнка незалежить вiд соцiальної приналежностi та iнших «об'єктивних даних» спiвбесiдника.

Два шляхи ведуть до подолання соцiокультурної замкненостi, розвитку здатностi розумiти iншого: 1) пiдвищення загальнокультурного рiвня людини; 2) накопичення iндивiдуального досвiду спiлкування з людьми [4].

Влучними є наведенi авторами експериментальнi данi В. Могуна про iнтелектуальнi чинники розумiння студентами iнших (правильного сприймання i оцiнювання почуттiв, думок, людських якостей i стилiв). Виявилось, що для цього недостатньо «однiєї книжної культури i високого iнтелекту... Люди, якi мали бiльш високий коефiцiєнт iнтелекту, менш точно змогли визначити якостi однокурсникiв» [4].

Внутрiшнiй свiт людини значно складнiший, нiж це можливо уявити, адже це безлiч: суперечливих переживань, почуттiв, потягiв, фрагментiв думок i свiтоглядних позицiй тощо [4]. Автори звертають увагу на певнi труднощi самовираження, щоб запобiгти «деякої категоричностi в оцiнцi iнших людей за поверховими формами їх поведiнки» [там само]. Тобто, така оцiнка має бути гнучкою або, як ми вважаємо, надаватися у певному форматi, наприклад, в антиномiях, чому краще вiдповiдають можливостi семантичної диференцiацiї. Iнакше кажучи, сприймання людиною людини набуває репродуктивно-творчого характеру.

Творче сприймання iншої людини має бути органiчно поєднане iз наявними особистiсними еталонами i виступати однiєю з умов власного розвитку. Творче сприймання набуває при цьому якостей продуктивного процесу, за допомогою якого видобувається вiдносна iстина про глибинний свiт людини, яка сприймається. Бiльш

адекватним для опису особистості людини, яка сприймається, виступає стратегіальна теорія творчої діяльності (перцептивної), що передбачає антиномічне використання стратегій аналогізування та протиставлення, комбінування та спонтанної, акцентованої на одну стратегію чи універсальної сукупності або низки відповідних тактик [9].

Є. Головаха і Н. Паніна також звертаються до поняття стратегії. Вони стверджують, зокрема, що «стратегія людини, що тягнеться до взаєморозуміння, не може бути визначена без врахування конкретних умов... Залежно від ступеня особистісної залежності людини у перетворенні стосунків, в які вона вступає, можна виділити три рівня спілкування: 1) соціально-рольовий, 2) діловий, 3) інтимно-особистісний. Для кожного рівня спілкування стратегічно значущим є певний рівень розуміння: згода, осмислення, співпереживання» [4].

Сучасний систематичний огляд різних аспектів проблеми сприймання людиною людини, проведений у праці відомого одеського психолога, професора Іллі Григоровича Білявського, присвячений закономірностям соціальної перцепції [1].

І. Білявський вважає, що процес перцепції інших, або міжособистісна перцепція, визначається, як формування судження одних людей про інших і, особливо судження, що стосуються людей, як соціальних істот (якими вони є). Міжособистісна перцепція не займається судженнями анатомічними, фізичними тощо і не вивчає тривалість реакцій або фізіологічних процесів, за виключенням тих, що спостерігаються візуально, наприклад, «почервоніння». Судження включають «ставлення до отриманих висновків після ретельного та зваженого аналізу обставин та до рефлексивного характеру людських суджень взагалі» [1].

Учений відмічає, що людина, яка створює судження або виявляє відповідну реакцію на іншу людину, тобто суддя, часто формує висновки несвідомо, безпосередньо, випадково, тому міжособистісну перцепцію можна визначити також як «науку про людські реакції та відповіді на них, стосовно інших людей, в галузі думок, почуттів та дій» [там само].

Дослідник виділяє наступні типи суджень [1]:

1. Судження про постійні властивості особистості (статичні судження): поверхові; звичні реакції в особливих ситуаціях; звичні реакції у класах ситуацій; судження про реакції у класах ситуацій; соціометричні судження.

2. Судження про властивості, що змінюються (динамічні судження): особливі реакції; емоційні судження; регулювання тощо.

Разом з наведеними, І. Білявський виділяє загальні ідеї про інших людей (припущення, асоціації рис, розрізнявальні риси, певні риси щодо зовнішності та поведінки людей). Учений розглядає різні пояснювальні концепції, що інтерпретують по-різному засоби формування суджень про інших, до яких він відносить:

1. Теорії інтуїції, які стверджують, що перцепція є [1]: природженою (Т. Рейд); глобальною (школа Шпрангера); «миттєвою» або «безпосередньою» (Аустін) тощо.

2. Теорія гештальту та теорія емпатії.

3. Теорія емпатії.

Приймаючи частково і піддаючи критиці вказані теорії, аналізуючи аргументи «за» та «проти», І. Білявський схиляється до «моделі логічного детермінізму», що передбачає певні правила соціальної перцепції для статичних і динамічних суджень, якв розглядаються в контексті простої моделі, розширеної схеми соціальних здібностей, на основі чого Сарбіном, Тафтом та Бейлі запропонована так звана двоканальна модель міжособистісної перцепції [1].

Дослідник порівнює сприйняття людей та об'єктів і знаходить спільне та відмінне. Схожість виявляється в тому, що в обох випадках формуються логічні висновки про людину чи об'єкт, які ґрунтуються на візуальній та впізнаній інформації. В обох випадках сприймач додержується правил, узагальнень чи понять, що деталізують зовнішність об'єктів, емоційних станів та особистостей. В обох процесах логічний висновок, що ґрунтується на інформації, узагальненнях чи поняттях, складається швидко та несвідомо» [1].

Проте, на думку І. Білявського, «загальноприйнято відрізнити перцепцію емоцій, настроїв, особистостей тощо від перцепції об'єктів, оскільки перша розташована «на крок попереду» останньої... Проте деякі судження про людей складаються довгий час і містять свідомі зважування доказів». Учений вважає, «фундаментальна різниця між перцепцією людей та об'єктів відчуття, але є підстави для здогадок про їх існування». Це пояснюється тим, що [1]:

1. На відміну від більшості об'єктів, люди більш рухливі та здатні провокувати різноманітні події за непередбачуваність, ніж більшість об'єктів.
2. Людина має можливість передавати емоційний зміст, що впливає на емоційний зміст суджень про них.
3. Людей неможливо досліджувати та обговорювати таким чином, як інші об'єкти, оскільки перші, здатні спостерігати та свідомо розуміти, що є предметом досліджень та дискусій.
4. Коли ми сприймаємо іншу людину, маємо (нам це здається), додаткове джерело інформації, що відсутнє при спостереженні за об'єктами. Нам здається, багато відомого про її поведінку та мислення.

Учений зауважує, що між цими відмінностями немає нічого спільного [1]. Додамо, що ці відмінності надають міжособистісній перцепції творчого характеру, що вимагає застосування відповідного теоретичного і методологічного підходу, зокрема, стратегіальної теорії та методології вивчення закономірностей такої перцепції, як творчої діяльності, що впливає з наукових досліджень В. Моляко [9].

Отже, І. Білявський вважає за доцільне спиратися на модель міжособистісної перцепції, що базується на логічних висновках, які складаються на ґрунті загальних людських принципів та наявної конкретної інформації.

Загальні принципи визначаються ним, як правила логічного детермінізму з двома типами останнього: 1) правила асоціації, коли якості пов'язані між собою, 2) правила ідентифікації, що ведуть до вірного впізнання людських якостей, які вони мають. Він розглядає асоціативні правила, хоча більшість з них відноситься також до ідентифікаційних правил [1].

У процесі формування суджень про інших людей використовуються загальні принципи, до яких І. Білявський відносить певні асоціативні правила – такі, що визначають зміст, системні упередження, стабільність, жорсткість та походження.

Так, до принципу змісту соціальної перцепції входять:

- по-перше, важливі характерні властивості, наприклад, поверхові риси, тобто зовнішність або більш глибокі: мотивації, конфлікти, відношення тощо;
- по-друге, до змістовних ознак часто включаються асоціації різних рис, спільних або відмінних, що є результатом попереднього аналізу великої кількості людей та їх груп; при цьому часто використовуються неоднозначні характеристики;
- по-третє, змістовними необхідно вважати очікувані людьми зв'язки рис та правил поведінки, де вибір здійснюється серед великої кількості вимірів та типів таких рис або особистостей;
- по-четверте, необхідно враховувати залежність асоціацій, різну значущість асоціативних рис, що визначає їх ієрархію [1].

Системні упередження при соціальній перцепції можуть посилювати невірність суджень, наприклад, коли йдеться про наміри та бажані кінцеві результати. Це стосується дітей, хоча і дорослі люди також можуть бути упередженими. Наприклад, вони вважають, що люди з високим статусом можуть діяти більш добровільно, а з низьким – більш примусово. Людям властивий антропоморфізм, де приписують наміри, навіть, неживим предметам [1].

Друге джерело перцептивних упереджень пов'язано з потягом та ототожненням, що приписуються іншим, тоді бажане приймається за реальне. Те ж стосується, наприклад, очікувань доброзичливих людей.

Третя причина упереджень визначається «проекцією», наприклад, «проекцією себе на інших», тобто приписуванням власних рис іншим, але тільки тих, що неприпустимі для себе і не приписуються собі. До цієї ж групи відносять також «раціональну проекцію», коли, наприклад, іншим приписуються риси типу звинувачення інших та виправдовування себе, що часто зустрічається у повсякденному житті.

Говорячи про стабільність або жорсткість соціальної перцепції, І. Білявський бачить їх необхідність в тому, що асоціативні правила дають невірні судження, що визначають помилкову поведінку суддів, визначають їх досвід і неефективну діяльність. Особливої уваги потребують «перші» враження. Доцільно тут долати жорсткість та стабільність подібних вражень, що мають бути не абсолютними, а відносними, не репродуктивними, а продуктивними, креативними. – У цьому випадку можна говорити про стереотипно-творчу соціальну перцепцію, коли творчість відтворює і надає більшої істинності перцептивному образу людини.

І. Білявський ґрунтовно аналізує інформацію про людей, на основі перцепції та ідентифікації якої судді роблять висновки про їх сутність. Він виділяє ідентифікаційні правила, зокрема, стереотипи (помилкові, застигли, такі, що часто роз'єднують людей). Ідентифікаційні правила виступають, на думку вченого, як засоби впізнання людей осо-

блких типів, зі стабільними рисами чи навичками поведінки, з чіткими властивостями, серед яких він виділяє три пункти: 1) зміст, 2) контекст, 3) невербальні висловлювання [1].

Таким чином, зміст відноситься ним до дій та висловлювань суб'єкта, інформація про які здобувається за допомогою опитування. Проте вербальним звітам суб'єктів не завжди можна довіряти, коли мова йде про самоповагу. Важливим джерелом інформації вважаються дії суб'єкта, його поведінка.

Хоча висловлювання суб'єкта часто містять більше подробиць, ніж його дії, необхідно уникати системних упереджень при спостереженні та інтерпретації поведінки суб'єкта, при оцінці його відношень, інтенцій, намірів, коли людина може говорити одне, а робити інше [1].

Щодо контексту, як моменту ідентифікаційних правил, то І. Білявський наголошує на обов'язковості його врахування при оцінці соціальної перцепції, оскільки знання ситуації можуть бути ціннішим, ніж знання про людину [там само]. Для цього необхідно брати до уваги вчинки та висловлювання суб'єкта у попередніх ситуаціях, повідомлення інших людей, думки нових знайомих суб'єкта, а також різні довідки, рекомендації або плітки, хоча останні не є надійними джерелами.

Невербальні висловлювання, як джерело інформації про суб'єкта, та моменти ідентифікаційних правил при соціальній перцепції – величезне розмаїття статичних і динамічних сигналів про поведінку людини.

До статичних (незмінних), невербальних висловлювань відносяться обличчя, будова тіла, голос, одяг, прикраси, грим, зачіска тощо.

До динамічних змінних – орієнтація, відстань, постава (статура), жестикулювання, рухи тіла, вираз обличчя, напрям погляду, тон голосу, швидкість та обсяг мовлення [1].

Значну увагу приділяє І. Білявський засобам перевірки точності суджень, що визнається ним проблемним у методологічному плані. Тому він розглядає загальну модель вивчення точності суджень про людину, засоби використання цієї моделі та деякі технічні питання. Вивчення рівня точності судження передбачає 6 моментів, що утворюють загальну модель точності соціальної перцепції [1]:

1. Судді, їх кількість, вік, стать, особистісні особливості і відмінності тощо.
2. Суб'єкти, які характеризуються судженнями, їх кількість, вік, стать тощо.
3. Репрезентативність вибірки суб'єктів – в деяких випадках судді складають думки щодо знайомих, хоча необхідно судження щодо обмеженої репрезентативної вибірки в ході інтерв'ю чи бесіди, сприймання фотокартки, запису, зразку листа тощо.
4. Зміст суджень в різновидах, розглянутих раніше відповідно до асоціативних, ідентифікаційних правил тощо.
5. Форма суджень – їх 6, за допомогою яких суддя виявляє власну думку:
 - а) необмежений опис з використанням слів, як відповідей на питання дослідника;
 - б) шкала оцінок у вигляді чисельної кількісної оцінки, за допомогою якої виявляється рівень наявності певної риси;

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

в) тест багатоваріантного вибору, коли суддя обирає одну з можливостей для опису суб'єкта та порівняння його вибору з самооцінкою суб'єкта в тому ж опитувальнику;

г) класифікування згідно зі зростанням рівня прояву певної риси (високий, середній, низький);

д) сортування, коли суддя поділяє суб'єктів на певну кількість груп ustalених розмірів;

е) порівняння двох різних репрезентативних вибірок реакцій однієї групи, щоб виявити пару рис, що належать одному суб'єктові.

6. Критерії точності соціальної перцепції встановлюють у п'ять способів, таких як [1]: поверхова валідність на основі визнання гіпотетичності правильної відповіді; думка експертів, якими виступають колеги дослідника, точність яких має певні межі; груповий консенсус та оцінка іншими, бажано тими, кого можна вважати незалежними суддями; середня думка всіх суддів; опис суб'єктом себе, шляхом оцінки за особистим опитувальником, що ґрунтується на чесності, об'єктивній оцінці поведінки, а не висловлювань; об'єктивна чи біографічна інформація, що є ідеальним критерієм, хоча вона і не стосується більшості суджень.

Наявність критеріїв точності соціальної перцепції дозволяє проводити спеціальне дослідження за допомогою певних методів. У такому дослідженні необхідно враховувати деякі питання: пізнавання емоцій; дослідження емоцій; дослідження емпатії; оцінка рис; вивчення через співставлення.

При пізнаванні емоцій необхідно враховувати такі фактори, як:

а) характеристика суддів та суб'єктів, оскільки перших буває більше других;

б) репрезентативність вибірки реакцій (при дослідженні виразу обличчя, це фотокартки чи малюнки, живі об'єкти, дорослі чи діти, відеозаписи, методи незначущого, стандартизованого, фільтрованого змісту, невеличкі фільми та «живі» презентації);

в) зміст та форма судження;

г) критерії, наприклад, такі як: інтенціональність суб'єкта, фотокартка реальних ситуацій, лабораторні фотокартки;

д) загальний огляд, що включає альтернативи, хоча суб'єкти обмежені, ізольовані, не спілкуються зі суддями;

е) метод емпатії, коли суддя може поставити себе на місце суб'єкта та вирішити, власну реакцію на певний стимул;

є) форма судження, коли суддя обирає одну з двох чи більше альтернатив, яку б обрав сам суб'єкт;

д) зміст, наприклад, список особистісних рис, прикметників, коли судді пропонується конкретна ситуація та вибір з чотирьох відповідей (згідно з «тестом постдикції поведінки» в «гарячій ситуації», в якій перебуває суб'єкт:

а) стає дуже іронічним;

б) лається, використовуючи непристойні слова;

в) залишає кімнату чи приміщення;

г) дає волю кулакам.

Тут необхідно вибрати одну реакцію [1].

При оцінці емоції суб'єкта використовують його емоційну реакцію або вдаються до суджень, як мінімум двох людей, які його добре знають.

При цьому враховують загальні зауваження, що стосуються, зокрема, чинників реальної схожості, бажання соціальної належності та схожості, що припускаються.

Оцінка рис передбачає врахування тих же факторів, хоча і має особливості. Так, необхідно враховувати логічний статус рис, статистичні флуктуації тощо.

Щодо методів співставлення, то вони також мають особливості, пов'язані з логічністю, точністю понять, обмеженістю [1].

Соціальна перцепція, на переконання І. Білявського, залежить від характеристики суддів, які повинні мати певні якості, зокрема, загальність [1]: здібностей судити інших; при вирішуванні завдань; особливих атрибутів; суб'єктів; стосовно часу; індивідуальні відмінності: вік, стать, демографічні підстави, інтелект; працювати з когнітивною складністю; соціальні вміння та популярність; особистісні атрибути; особистісні риси хороших суддів; психічні та характерологічні розлади суб'єктів та здатність розпізнавати їх; здатність до підвищення точності міжособистісної перцепції шляхом тренування [1].

І. Білявський вказує також на практичні моменти покращення точності соціальної перцепції, що виникають при відборі суб'єктів на певне місце роботи, методи, що виправдали себе при цьому (інтерв'ю, довідки та рекомендації, біографічні дані та тести оцінки), питання їх надійності та валідності, науковий досвід у розв'язанні питань відбору, шляхи його вдосконалення, можливість залучення психіатрів до цієї роботи, інші форми діагнозу чи додаткові можливості покращення якості та надійності сприймання інших людей, які потребують проведення додаткових досліджень.

Завершуючи науковий огляд даних з проблеми соціальної перцепції, І. Білявський стверджує, що ця «галузь дослідження розраховує на методи, що викликають два небажаних наслідки. По-перше, це перевага легкості методу над значущістю теми, і тому багато важливих проблем не досліджується. По-друге, деякі методи вузькі і не досить валідні [1].

Тому, його рекомендації щодо майбутніх досліджень стосуються цих аспектів – методу та теми... [там само]. Таким чином, удосконалення досліджень в галузі міжособистісної перцепції залежить від того, «щоб, у першу чергу, спрямувати увагу на тему, а не на метод» [1].

Конкретизації «теми соціальної перцепції» присвячені праці зі сприйняття обличчя людини. Так, у праці Г. Щокіна «Візуальна психодіагностика» [18] зазначена тематика, представлена питаннями пізнання людей, за зовнішністю, поведінкою, розумінням рис характеру людини, рисами обличчя. При цьому «тема обличчя» деталізується через пізнання та ідентифікацію форми обличчя, лоба, носа, вік, вуст тощо. Ним розглядаються відповідності між рисами характеру і будовою обличчя за типологією Е. Кречмера (астеніків, атлетиків, пікніків тощо), можливості ідентифікації особистості за допомогою іридодіагностики, тобто діагностики «вікон тіла» – очей

людини, їх кольору, зокрема, екологічна відповідність, або таке явище, як гетерохронія (різнокольоровість очей).

Г. Щокін наводить різноманітні приклади вивчення «мови обличчя», зокрема, визначення інтелігентності за виразом обличчя. Він торкається відомих проблем фізіогноміки, поставлених, але не розв'язаних. Це призводить до суперечностей і неможливості дати характеристику особистості за зовнішністю людини, зокрема, за фотографією, очному контакті. Він посилається на висновки експериментів Ф. Носсбергера з отримання характеристики інтелігентності за виразом обличчя, тестовими методами [18].

1. Між визначенням інтелігентності за виразом обличчя і об'єктивною оцінкою інтелігентності, методом тестування встановлено вільний взаємозв'язок.

2. Різні обставини свідчать про те, що люди дають оцінку частіше за стереотипом, що склався в їх свідомості.

3. Результати визначення інтелігентності за виразом обличчя при очному знайомстві, не кращі результати визначення інтелігентності за фотографіями.

4. Здатність визначення інтелігентності в індивідуальному плані різна. З великою вірогідністю за результатами експерименту неможливо стверджувати, що вказана здатність залежить від статі експерта, професійних знань або досвіду.

Певна можливість виявлення внутрішнього змісту особистості через зовнішні, морфологічні ознаки будови обличчя все ж існує. Г. Щокін вказує на певну інформативність постави голови, рухів м'язів лоба, кольору очей, погляду («мова погляду» – відкритість або прикритість очей, прямий або збочений погляд, зверхній чи нижній, такий, що ухилиється, означає різні риси характеру, наміри, ставлення тощо).

Інформативним визнається рот, вуста, кути вуст тощо, посмішка або похмурість, зморшки на лобі, рухи очей, спрямованість і рухи погляду, вуст, посадка голови, ступінь рухливості міміки тощо. У його праці наводяться фізіологічні тест-ігри і вправи, корисні для формування точного сприймання людиною людини.

У психосемантичних дослідженнях сучасного російського психолога В. Петренка, зокрема, щодо телевізійної комунікації, показано, «що телевізійне сприймання, опосередковане технічними засобами зв'язку, за психологічним змістом тяжіє до міжособистісного сприймання. М. Бахтін вважав, що сприймання художнього тексту діадичне і за ним читач реконструює особисту позицію письменника, його духовний світ, світорозуміння, систему цінностей... Тим більше це справедливо для телевізійної комунікації, де візуальна присутність комунікатора, великі і середні плани, що дозволяють детально аналізувати обличчя комунікатора, допускають спілкування «очі в очі», підсилюють особистісну складову тексту.

Отримані дані дозволяють зробити висновок, що психологічна структура телекомунікації, в основі якої існує відкритий діалогічний контакт телеглядача з телегероєм, зберігає суб'єкт-суб'єктне відношення реципієнта до того чи іншого типу реальних партнерів спілкування.

Масова комунікація стає для сучасної людини продовженням природних контактів, відтворюючи структуру міжособистісного спілкування. Звідси випливає важливий практичний наслідок, що полягає в успішності телевізійного впливу і потребує створення умов, необхідних для розкриття особистісних якостей комунікатора, подолання його функціональної ролі – рупора певних ідей і перетворення особистості в значущого співбесідника, здатного не тільки подати деяку інформацію, а й збагатити своїм ставленням. Еталонні образи комунікатора, виділені в ході семантичного експерименту, можна використати при підборі, навчанні і повсякденній діяльності ведучих телевізійних циклів, а також розробці способів зображення героїв телепередач» [10].

В.Петренко висловлює гіпотези стосовно психологічної взаємодії між комунікатором і реципієнтом. Зокрема, він вважає, що «отримуючи певну інформацію, реципієнт не сприймає її, як достовірність, набір фактів, що необхідно прийняти до відому і запам'ятати, а спробує осмислити в контексті мотивів і цілей, які реалізує промовець. Зрозуміти, що ці факти означають для промовця, інакше кажучи, оцінити інформацію в моделі світорозуміння, що він приписує комунікатору. В більш яскравому варіанті це проявляється у спілкуванні з дитиною, представником іншої культури або у спілкуванні психіатра, психотерапевта з пацієнтом. На цих прикладах педагог, дослідник або лікар реконструюють (свідомо або несвідомо) систему категорій індивідуальної свідомості комунікатора і намагаються зрозуміти повідомлення в системі світорозуміння самого комунікатора. Поряд зі власною «імпліцитною теорією особистості» та «імпліцитною теорією світорозуміння», дослідник, як будь-яка людина, змушений у спілкуванні виступати в ролі життєвого психолога, що володіє набором «імпліцитних теорій», «світоглядних картин», властиві, на його думку, визначеному колу людей, що об'єднуються ним в певні спільноти – типажі.

Реципієнт, відносячи іншу людину до тієї чи іншої соціальної спільноти, до того чи іншого «особистісного типажу», в межах типології буденної свідомості, приписує цій людині і визначену світоглядну картину. Від кількості цих світоглядних картин (атрибутованих імпліцитних картин світу) залежить когнітивна складність міжособистісного сприймання і міжособистісного розуміння, а від ступеня диференційованості кожного образу-типажу та приписуваної йому імпліцитної картини світу – когнітивна складність атрибутуваної типажності, як міри проробленості атрибутивної картини світу для певної людини – представника певної соціальної спільноти.

Таким чином, поряд із власною когнітивною складністю людини у визначеній змістовній сфері ми постулюємо в якості параметрів її міжособистісного сприймання когнітивну широту в атрибутивуванні образів особистостей та їх світорозуміння і когнітивну складність атрибутуваної типажності, як ступінь розуміння, оволодіння суб'єктом внутрішнім світом людей тієї чи іншої соціальної спільноти, яка у межах інтимного спілкування може звужуватися до однієї конкретної людини.

Суб'єкт може «власними психічними засобами (на операційній мові описуються у формі суб'єктивних семантичних просторів) моделювати світосприйняття, світогляд іншої

людини і приймати або не приймати її. Більш того, знайомий і зрозумілий у деталях світогляд може бути йому глибоко чужим і, навіть, ворожим...» [10].

В. Петренко не уникає складних і маловивчених питань, що постають в ході психосемантичного дослідження міжособистісного сприймання, наприклад, щодо поверхового ознайомлення з людиною, що сприймається, або входження її образу у глибокі структури «внутрішнього-Я», суб'єкта. На його погляд, відповіді на ці питання можуть знаходитися у площині «проблематики віри. як особливого психологічного феномену, що існує у формі релігійного почуття і віри та пронизує систему переконань і моральних цінностей людини, як духовної істоти. Опис цього феномену на модельній мові психосемантики – це актуальна, перспективна і надзвичайно важка задача...» [10].

Отже у сприйманні людини людиною переплітаються стереотипи і еталони, стара і нова інформація, досвід і навічання, стереотипи і новизна, правильне і неправильне розуміння та оцінка людиною іншої людини тощо, що вимагає різнорівневої побудови соціальної перцепції, як стратегічного, тактичного й операційного процесу з різними вірогідними результатами, необхідними у складності для ортологічної характеристики особистості.

Про це свідчать і наші дані про ортономічність та антиномічність теоретичного визначення особистості, про важливість врахування при першому сприйнятті людини особливостей персонологічного мислення і в цілому – інтелекту спостерігача і судді [15].

У науковій літературі висвітлюються також і психолого-педагогічні проблеми розуміння людини людиною, зокрема, розуміння вчителем особистості учня, як важливої умови керування навчально-виховним процесом та управління розвитком особистості; як компонент педагогічних здібностей, що впливає на розвиток інших компонентів; роль розуміння вчителем особистості учня і один одного у формування учнівського колективу; зв'язки пізнання інших людей із завданням формування комунікативних та інших властивостей особистості, суб'єкта пізнання тощо [12].

Так, С. Кондратьєв вказує на значущість досліджень О. Бодальова, який встановив, «що образи і поняття суб'єкта, про особистість інших людей, переробляються та збагачуються ним, перетворюються у командну інформацію, яка регулює вироблення певних форм поведінки по відношенню до цих людей, тобто, впливає на формування його характеру» [там само]. Він вважає, що питання про те, «як під впливом орієнтованих образів і понять про інших людей людина вчиться обирати, у конкретних ситуаціях, ті чи інші способи і мотиви поведінки, як вона формується, як особистість... є одним із центральних аспектів психолого-педагогічних дослідження, пов'язаного з виявом... механізмів становлення особистості» [12].

Серед запропонованих С. Кондратьєвою та її колегами шляхів формування особистості учнів різної статі й віку є такі, які формуються на організації своєї поведінки відповідно тому, як розуміють однолітків. Мова йде про особливості змін у поведінці в підлітковий період, як: 1) збільшення кількості фіксованих якостей однолітків; 2) зменшення кількості фіксувань особливостей поведінки і частоти характеристик їх особистості, через заперечення негативних вчинків («не припускається грубощів», «не б'ється» тощо); 3) зменшення

кількості фіксувань негативних рис; 4) фіксування на певному віковому етапі якостей, згадування яких, відчутне в характеристиках попереднього вікового етапу; 5) розширення переліку якостей. в межах певної групи (розширення переліку комунікативних рис); 6) збільшення кількості спроб характеризувати особистість в цілому; 7) тенденція розвитку узагальнення форм відображення іншої особистості тощо [12].

Отже, психологічне дослідження творчого сприймання старшокласниками однолітків є актуальним у психолого-педагогічному плані і має зайняти місце у педагогічній та психологічній практиці, особливо це стосується роботи з обдарованою молоддю, адже через міжособистісне спілкування проходять основні канали взаємодії між обдарованостями, якщо говорити про однолітків, і між обдарованістю і талантом, якщо говорити про дитину і дорослого.

Разом з тим, до цієї проблеми має відношення її творчий прикладний аспект, як сприймання та побудова іміджу людини. Так, у праці В. Маценка «Імідж: психологія створення» наведено практичні засоби конструювання іміджу людини, що дозволяють «значно підвищити силу впливу на оточуючих, придбати впевненість у собі, вміло розпоряджатися тим, чим обдарувала нас природа» [7]. Автор наводить конкретні технології створення іміджу людини, що дозволяють формувати зовнішню привабливість, манери спілкування (жести, хода, постава), простір спілкування, внутрішню привабливість, якості особистості, необхідні для позитивного враження, спираючись на тести розвиненості необхідних якостей особистості, мовної поведінки, успішність входження у потрібний образ, уміння досягати цілі у взаємодії з людьми, технології «підлаштовування» до співбесідника, тестовий контроль «конструювання» іміджу тощо [7].

З цим аспектом проблеми пов'язані питання соціально-психологічного впливу однієї людини на іншу. Соціальна перцепція готує, орієнтує, спрямовує соціально-психологічний вплив, неможливий без ефективності. З іншого боку, соціальна перцепція відчуває зворотну дію від соціально-психологічного впливу. Цей взаємозв'язок між процесами описано В. Татенком в контексті онтопсихологічного визначення природи впливу, його детермінантів, факторів впливовості, типології видів і форм впливів, варіантів їх поєднання у дихотомічні пари та типологічні групи – на основі авторського проекту систематизації уявлень про соціально-психологічні механізми впливу [17].

Методологічний підхід у дослідженні творчого сприймання старшокласниками однолітків. Відповідно до проаналізованих аспектів проблеми творчого сприймання старшокласниками однолітків, можна визначити, як головний, особистісний стратегічний підхід, основи якого закладено академіком В. Моляко і, відповідні до нього, методи, які доцільно використовувати для вивчення особливостей міжособистісної перцепції, зокрема такі, що раніше застосовувалися для цього [1]. Ми обмежуємося на цьому етапі переліком методів констатувального етапу дослідження, що має на меті виявлення особливостей психологічних механізмів творчого сприймання старшокласниками однолітків. Це такі методи:

1. *Необмеженого опису*, коли суддю просять своїми словами описати людину, після чого аналізують зміст отриманих даних. Цей метод використовують рідко.

2. *Решітки репертуарних ролей Келлі*, за яким суб'єкту пропонують подумати про 20 будь-яких людей, потім поділити індивідів на групи (по три особи) та описати, як перші дві особи відрізняються від третьої. Після повторних вправ з різними групами результативна «решітка» аналізується, щоб визначити кількість «побудов» щодо важливості використання певною людиною. В деяких версіях методу судження не складаються про людей, що відомі суб'єкту, а лише аналізуються фотокартки сторонніх осіб.

3. *Реплік та рис Брунера, Шаніро та Тагіурі*, коли суддя має уявити розумну людину та висловити думку про її можливості та характерні риси – агресивність, товарицькість, егоїстичність тощо. Після аналізу результатів можна виділити риси, що належать певному суб'єкту.

4. *Семантичного диференціалу Осгуда, Сучі та Танненбаума*, вперше використаний Ашем, відповідно якому при оцінці, суддя застосовує серію двополярних шкал, що мають континуум оцінок від 1 до 7. На основі отриманої первісної інформації проводиться факторний аналіз, щоб визначити відповідні за шкалами характеристики людини.

5. *Соціометричний метод* та інші методи об'єктивного вивчення властивостей особистості. Наприклад, особистісний опитувальник Г. Айзенка, батарея структури інтелекту Р. Амтхауера, з метою порівняння даних, суб'єктивних оцінок учасників експериментального дослідження соціальної перцепції, старшокласниками особистості однолітків.

Таким чином, проведений нами історико-теоретичний аналіз дозволяє визначити деякі теоретико-методологічні засади дослідження творчого сприймання старшокласниками однолітків, такі як: об'єкт і предмет сприймання (певні семантичні особистісні характеристики обличчя однолітків, текст усного та письмового повідомлення піддослідного), судження про об'єкт і суб'єкт сприймання в його асоціативних та стратегічних, тактичних і операційних компонентах, репродуктивні і творчі елементи суджень про однолітків, точність суджень і засоби їх перевірки в умовах дефіциту і надлишку актуальної інформації в предметі експозиції тощо.

В якості методів експериментального дослідження сприймання старшокласниками однолітків (масового виду, генетично корінного й опосередковуючого сприймання тощо) планується використовувати методи: експонування старшокласникам фотопортретів; письмових висловлювань однолітків; відео-слухового (відеомагнітофонних) записів підлітків; висловлювань, як об'єкту сприймання старшокласниками. Однолітки підбираються таким чином, щоб частина з них, була мало знайома для суддів (дефіцит інформації), інша частина – знайомі (оптимум), а третя частина – друзі (профіцит, надлишок інформації). В експозицію мають входити і тексти стислих або розгорнутих висловлювань однолітків у письмовій або усній формі, записані на магнітофон стислі або розгорнуті висловлювання незнайомих, знайомих і дружніх однолітків.

Для реєстрації суджень старшокласників про однолітків доцільно застосовувати вище зазначені методи (їх модифікації, відповідно до специфіки проблеми дослідження): а) метод необмеженого опису; б) решітка репертуарних ролей; д) метод семантичного диференціалу; е) особистісні опитувальники тощо. Конкретні аспекти методології і методики дослідження

розроблятимуться в наступних етапах. Проблема обдарованості представлена в методології і методиці дослідження, змісті ознак, за якими відбувається сприймання старшокласниками однолітків – творчості і репродуктивності, духовності і бездуховності, власне обдарованості та бездарності.

Використані літературні джерела

1. Білявський І. Г. Соціальна перцепція: Навчальний посібник до спецкурсу. / І. Г. Білявський. – Одеса: Астропринт, 2000. – 116 с.
2. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человеком человека. / А. А. Бодалев. – М.: 1982.
3. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер-Ком, 1999. – 528 с.
4. Головаха Е. И., Панина Н. В. Психология человеческого взаимопонимания. / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 189 с.
5. Жалпанова Л. Ж. Как читать человека. Расшифровка мимики и жестов. / Л. Ж. Жалпанова. – М.: РИПОЛ-классик, 2006. – 63 с.
6. Люкэ Р. В. Физиогномист. Определение характера человека по лицу. / Р. В. Люкэ. – К.: Спивоче поле, 1991. – 64 с.
7. Маценко В. Ф. Имидж: Психология создания. / В. Ф. Маценко. – К.: Ника-Центр, 2002. – 112с.
8. Моляко В. А. Творческая конструктология (пролегомены). / В. А. Моляко. – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
9. Ниренберг Д., Калеро Г. Как читать человека словно книгу. Штангль А. Язык тела. – Баку: Сада, 1992. – 176 с.
10. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – 3-е изд. – М.: Эксмо, 2010. – 480 с.
11. Пиз А. Язык телодвижений. / А. Пиз. – СПб.: Издат. дом Гуттенберг, 2000. – 188 с.
12. Психология межличностного познания / Под ред. А. А. Бодалева; Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1981. – 224 с.
13. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: Науково-методичний посібник / В. В. Рибалка; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих; Інститут обдарованої дитини. – К.: Ін-т обдарованої дитини, 2010. – 442 с.
14. Рибалка В. В. Теоретико-експериментальне дослідження творчого сприймання старшокласниками літературних текстів /Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 року, м. Київ. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – 154 с. – С. 7-30.
15. Рибалка В. В. Вітчизняні визначення особистості і персонологічне мислення психолога служби зайнятості / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного

навчання населення (29-30 листопада 2012 р., м. Київ): у 2 ч. – Ч. 1. / уклад.: Л. М. Копченко, С. О. Тарасюк, Л. Д. Авдеев та ін. – К.: ОПК ДСЗУ, 2012. – 293 с. – С. 208–227.

16. Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. / С. Д. Смирнов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1985. – 232 с.

17. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: Монографія. / В. О. Татенко – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.

18. Щекин Г. В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению: Учеб.-метод. пособие. – 2-е изд., испр. / Г. В. Щекин – К.: МАУП, 2001. – 616 с.

УДК 159.928:378.03

Марія Гнатюк,
м. Львів

РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ У СТУДЕНТІВ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ЯК ДЖЕРЕЛО СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Актуальность работы обусловлена необходимостью генерации «прорывных» научных идей, авторами которых являются технически одаренные личности. Объединение одаренных студентов в академических группах таит в себе опасность межличностной конфронтации на почве недостаточно развитой психосоциальной сферы. Формирование в этих коллективах развивающей среды возможно при условии развития и повышения персонального уровня эмоционального интеллекта. Для развития технической одаренности студентов предложено в рамках исследовательского университета создать междисциплинарный Институт изобретательства.

Ключевые слова: *исследовательский университет, Институт изобретательства, интеллектуальная собственность, техническая одаренность, развивающая среда, психосоциальная сфера, эмоциональный интеллект.*

The importance of the work is specified by the necessity to generate a 'breakthrough' scientific ideas, the authors of which are technically gifted individuals. Gathering of talented students into academic groups can cause a dangerous interpersonal confrontation motivated by underdeveloped psychosocial sphere. Forming the developing environment in these groups is possible in case of the development of personal level of emotional intelligence. It is proposed to create interdisciplinary Institute of invention for development of technical talent of students within the framework of research university.

Key words: *research university, Institute of Invention, intellectual property, technical giftedness, developing environment, psychosocial sphere, emotional intelligence.*